

До Спеціалізованої вченої ради
ДФ 41.051.020 Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова
65083, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12

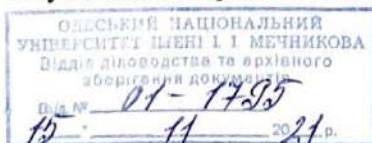
ВІДГУК

офіційного опонента,
доктора історичних наук, старшого наукового співробітника
Чухліба Тараса Васильовича на дисертаційну роботу
Амеліної Оксани Сергіївни «Здобичництво українського козацтва XVI – XVIII ст.: виникнення, зміст, трансформація», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Актуальність теми дисертації

Рецензована дисертація присвячена актуальній проблемі, що становить великий науковий та практичний інтерес як в силу теоретичної важливості, так і в зв'язку з недостатньою дослідженістю. Протягом довгих років питання здобичництва українського козацтва знаходилося поза межею наукового вивчення. І лише на переломі XX - XXI ст. окремі проблеми воєнного промислу українського козацького війська знайшли певне висвітлення в книгах і статтях С. Леп'явка, В. Щербака, В. Брехуненка, В. Мільчева, В. Станіславського, О. Сокирка, В. Грибовського, автора цього відгуку та інших вчених-істориків. Разом з тим питанню комплексного дослідження козацького здобичництва, або ж «козацького хліба» (таке поняття стосовно цього явища вживалося у тогочасних джерелах), не присвячено окремої монографії або ж дисертації, які б розкривали виникнення, зміст і трансформацію цього цікавого явища в межах Великого Кордону між Християнською і Мусульманськими цивілізаціями впродовж XVI – XVIII ст. Актуальність теми спричинена ще й новітніми війнами та локальними військовими конфліктами, які виникають не тільки в межах та на кордонах України, але й у всьому світі.

Саме тому дисертаційна робота *Амеліної Оксани Сергіївни*, що ставить за мету дослідити розвиток козацького промислу Війська Запорозького у війнах та

військових конфліктах ранньомодерної доби заповнює значну лакуну у вітчизняній та світовій історіографіях і буде сприяти розумінню багатьох складових не тільки воєнної та військової діяльності українського козацтва триста-чотириста років тому, але й місця та ролі України на геополітичній межі кількох антагоністичних цивілізацій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, їх достовірність

У процесі ознайомлення з дисертаційною роботою ми дійшли висновку про її достовірність, самостійність, а також обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, які в ній містяться. Потрібно зазначити, що зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти задекларованої теми.

Мета і завдання, які поставлені в дисертації, на нашу думку, успішно досягнуті, адже: сформовано джерельну базу; проаналізовано стан наукової розробки теми та виокремлено дискусійні питання; розкрито вплив Великого (Степового) Кордону Європи на формування козацького здобичництва; виявлено аналоги козацького здобичництва в Центральній та Східній Європі; визначено роль прикордонної адміністрації різних держав у формуванні здобичництва; проаналізовано ставлення влади Речі Посполитої до військового промислу козаків; охарактеризовано економічні аспекти здобичництва та визначено етапи його трансформації; продемонстровано моделі здобичництва в середовищі запорозьких та реєстрових козаків; відображено здобичництво українського козацтва в міжнародних угодах; визначено особливості географії козацького здобичництва; з'ясовано структуру козацької здобичі; розкриті правові аспекти здобичництва в межах як Війська Запорозького так і Речі Посполитої; визначено хронологічні та територіальні межі дослідження, а також вказано на його методологію та зазначено основні внески дисертантки у вивчення цієї тематики.

Основні висновки і положення дисертації є достатньо обґрунтованими, бо базуються на великій і різноплановій джерельній основі. Робота є самостійним

дослідженням, адже в ній сформований авторський погляд на роль та місце козацького здобичництва в діяльності українського козацтва протягом XVI–XVIII ст.

Вперше введено до наукового обігу документальні джерела з архівосховищ України, Польщі, Росії, а також автором дисертації перекладено польськомовні та франкомовні джерела.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота є першим в Україні комплексним історичним дослідженням щодо проблематики козацького здобичництва в XVI–XVIII ст. Авторкою вперше здійснений комплексний аналіз наукової проблеми козацького здобичництва; охарактеризовано правове та ідеологічне обґрунтування козацького здобичництва; визначено історичні етапи трансформації козацького здобичництва; проаналізовані термінологічні особливості та понятійний апарат у контексті проблематики козацького здобичництва; визначено роль полону в структурі здобичництва; проаналізовано ставлення влади Речі Посполитої до здобичництва козаків; розкрито правові аспекти здобичництва в середовищі запорозького козацтва; з'ясовано структуру козацької здобичі; визначено роль зовнішньополітичних та внутрішньополітичних факторів, які впливали на козацьке здобичництво; вивчено складові козацької здобичі та подальші шляхи її використання; уточнено та обґрунтовано вплив Великого Кордону Європи на формування явища здобичництва; досліджено питання козацького здобичництва в тогочасних міжнародних договорах; розкрито вплив процесу інституалізації українського козацтва на явище здобичництва; відзначено роль прикордонної адміністрації у здобичницькому промислі козаків; вказано на доцільність використання в історіографії термінів «здобичництво», «ясир», «Великий Степовий Кордон», «козацький ясир» тощо.

Практичне значення отриманих результатів

Зібраний авторкою дисертації фактологічний матеріал і зроблені узагальнення та висновки можуть бути використані в подальших дослідженнях з історії українського козацтва та їхньої актуалізації, зокрема, в контексті сучасної міжнародної ситуації та стосунків України з Польщею, Російською Федерацією і Туреччиною. Висновки та положення дисертації можуть використовуватися в краєзнавчих дослідженнях, пов'язаних з територією півдня та сходу України, а також важливим регіоном басейну та акваторії Чорного моря.

Повнота викладених наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях

Викладені наукові положення є повними, а її теоретичні узагальнення, висновки й результати знайшли своє відображення в сімнадцяти статтях, загальним обсягом 4,0 друк. арк. Окрім того, дві наукові статті опубліковані у фахових виданнях, дві – в збірниках, що індексуються міжнародними наукометричними базами, дві статті – в іноземних фахових виданнях. Результати дослідження апробовані у доповідях і виступах на тринадцяти вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Отже, авторкою дисертації дотримані всі вимоги МОН щодо її оформлення. Ретельний аналіз змісту дисертаційного дослідження та опублікованих праць вказує на дотримання дисертанткою академічної доброчесності.

Відсутність порушень академічної доброчесності

Дисертаційне дослідження містить посилання на згадані авторкою у тексті джерела, літературу, твердження відповідно до положень чинного законодавства про авторські права та академічну доброчесність. Зазначене дозволяє зробити висновок про дотримання дисертанткою вимог академічної доброчесності.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів (п'ятнадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (256 позицій на 22 сторінках). Обсяг основної частини – 172 с. Загальний обсяг роботи становить 209 с.

Відзначивши наукову актуальність та вагомість дисертаційного доробку, хочемо висловити свою думку з приводу окремих структурних елементів

У вступі обґрунтовується актуальність теми, розкривається мета та завдання дисертаційного дослідження, визначаються хронологічні та територіальні межі, вказується методологія дослідження та зазначаються основні внески дисертантки у вивчення цієї тематики.

У першому розділі дисертації проаналізовано стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження, яка систематизована за тематичним принципом (с. 22 - 50). Охарактеризована методологія, обґрунтовані методи та термінологічний апарат дослідження. Історіографія систематизована за проблемно-хронологічним принципом, та виокремлено три періоди: дорадянський, радянський та сучасний. Визначено, що окремого комплексного історичного дослідження щодо проблематики козацького здобичництва станом на сьогодні немає. Джерельний комплекс дослідження має вагомий інформативний потенціал, який характеризується різноманітністю та розрізненістю як змісту, так і форми наявних джерел. Більшість документів із теми не представлена єдиним комплексом, навпаки, вони зосереджені в різних архівних установах та бібліотеках України, Польщі, Росії і Туреччини.

У другому розділі йдеться про формування традиції здобичництва, подається розгляд впливу Великого Кордону на генезу козацького здобичництва, яка поєднувала в собі як місцеві звичаї, так і військово-культурні традиції інших народів, переважно татар та ногайців, бо саме вони активно взаємодіяли з козаками в межах протистояння між Християнською та Мусульманською цивілізацією; досліджується роль прикордонної адміністрації

та її вплив на козацьке здобичництво і ставлення до нього керівництва Речі Посполитої. Окрім українського козацтва на території Центральної, Східної, Південно-Східної Європи та Малої Азії утворилося багато порубіжних спільнот, які у своїй військовій культурі також мали традицію здобичництва (с.51 - 94). У переважній більшості ця здобич сприймалася як трофей, здобутий під час бою, проте в середовищі українського козацтва, на думку дисертантки, здобич набуває не тільки військово-економічного, а й ідеологічного обґрунтування. Визначено, що важливу роль у формуванні традиції козацького здобичництва відігравали старости та воеводи Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої. Саме старости виступали в ролі воєначальників козацтва, консолідували його та передавали власний військовий досвід під час здобичницьких походів. Доведено, що усі походи мали економічну складову, з якої прикордонна адміністрація отримувала не тільки загальнополітичну користь, але й власну економічну вигоду. З'ясовано, що влада Речі Посполитої активно намагалася взяти під контроль і українське козацтво, і його здобичницьку діяльність, бо остання була важливим фактором протидії Османській імперії та її васалам у межах Великого Кордону.

У третьому розділі йдеться про трансформацію козацького здобичництва. У даному розділі досліджуються економічні, ідеологічні, міжнародні аспекти здобичництва, а також його моделі в запорозьких та реєстрових козаків. Авторка визначила такі історичні етапи військового промислу. По-перше, кінець XV–XVI ст. – перший етап, у якому зароджується традиція здобичництва, а здобич стає ключовим ресурсом для існування козацтва. По-друге, кінець XVI – перша половина XVII ст. – другий етап. Інституалізація українського козацтва в Запорозьку Січ та реєстрове козацтво сприяла трансформації здобичництва та його ідеологізації. Козацтво починає позиціонувати себе як «лицарів степового порубіжжя», а здобич сприймається як специфічна «плата» за несення військової служби та охорони державних кордонів. У кожній із козацьких інституцій традиція здобичництва мала власні особливості. У дисертаційній роботі увага зосереджена саме на традиції

здобичництва запорозького козацтва, яка є найбільш репрезентативною з точки зору трансформації та ідеологічного обґрунтування здобичі. По-третє, ще один етап охоплює середину XVII–XVIII ст. У зазначений період відбувається подальша трансформація здобичництва під тиском зовнішньополітичних та внутрішньополітичних факторів, проходить процес поступового перетворення запорожців на регулярні частини російської армії, що призвело до поступового зникнення традиції здобичництва (с.95 – 145). Також на основі проаналізованих міжнародних нормативно-правових документів доведено, що питання козацького здобичництва було важливим фактором тогочасної міжнародної та геополітичної ситуації.

У четвертому розділі вивчаються історичні шляхи козацького здобичництва, охарактеризовано складові здобичі, зокрема така особлива складова, як полон, а також проаналізовано в правовій системі козацтва різницю між здобиччю та грабунками. Розкривається питання змісту козацької здобичі та її складових частин (с.146 – 183). Здобич була різноманітною, переважно господарського та військового характеру. Особливими складовими компонентами здобичі були коні та людський полон, бо саме вони відігравали важливу військову та економічну роль. Сьогодні дослідження полону в структурі козацького здобичництва є дискусійним питанням, деякі аспекти потребують подальшого вивчення та обґрунтування. Зокрема, питання щодо жіночого та дитячого полону. У роботі визначаються основні шляхи використання полонених та ідеологічне обґрунтування такого виду здобичі. Важливим є висвітлення правових аспектів козацького здобичництва, які унормовували та легалізували здобичницьку діяльність козаків. Авторка стверджує, що здобичництво було чітко регламентоване у Війську Запорозькому й відокремлювалося від самовільних грабіжницьких походів. Здобич перш за все сприймалася в якості військових трофеїв, які також мали окрему правову систему.

У висновках присутні основні результати дисертаційного дослідження, які можуть слугувати основою для наукових розробок з історії України та Східної Європи.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

У першому розділі, на нашу думку, слід було б не тільки оглянути історичну літературу, але й спробувати критично оцінити доробок тих авторів, які безпосередньо торкалися досліджуваної проблеми. Зокрема, це стосується ґрунтовних наукових статей науковців В. Грибовського та В. Мільчева. Грибовський, В., 2018. «Степове здобичництво як соціальний феномен». В: *Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII — першій половині ХХ ст.* Колективна монографія. За ред. В. Брехуненка. Київ: ІУАД, С. 61–70; Мільчев, В., 2008. «Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промысел козацтва». В: *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* - Запоріжжя: Просвіта, 2008. - Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. С.40 – 50). Більшу увагу дисертантці потрібно було б приділити аналізу та критиці сучасної польської історіографії.

У другому розділі (та і загалом у всьому тексті дисертації) викликає певні зауваження вживання терміну «Великий Степовий Кордон України». Власне, історики по-різному оцінюють це явище і вживають різні поняття щодо нього – «Великий Кордон», «Степовий Кордон», але це стосується, власне, не «кордону України» як такого, а визначеного науковцями історіографічного та геополітичного кордону як простору між Ісламською та Християнською цивілізаціями.

Очевидно, що авторці дисертації потрібно було б скоротити хронологічні межі дослідження й обмежити їх або XVI – першою половиною XVII ст. або розглянути другу половину XVII ст., коли вже існувала Українська козацька держава, або зупинитися на періоді XVIII-го ст., яке також відрізнялося своїми політичними та соціальними особливостями (занепад Гетьманщини,

трансформації Запорозьких Січей, гайдамаччина і т. ін.) від двох попередніх виокремлених періодів української історії ранньомодерної доби.

Однак ці зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальна оцінка дисертаційної роботи

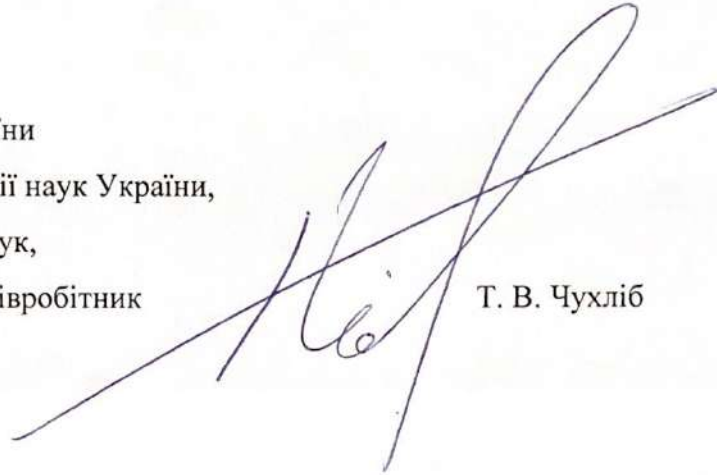
Дисертаційна робота *Амеліної Оксани Сергіївни «Здобичництво українського козацтва XVI – XVIII ст.: виникнення, зміст, трансформація»*, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія присвячена актуальній і малодослідженій проблемі не тільки в українській, але й світовій історіографії. Вона містить теоретичні, методологічні та практичні напрацювання щодо важливих проблем історії України загалом та минулого українського козацтва зокрема.

Дисертацію позитивно відрізняє продумана структура, чіткість і логічність викладення досліджуваних проблем, обґрунтованість та аргументованість методів і підходів щодо вирішення поставлених завдань. Мова дисертації відповідає сучасному українському правопису, а стиль дисертації має науковий характер. На основі використання широкого кола невідомих та маловідомих документів з архівосховищ, а також опублікованих вітчизняних та іноземних документів, авторка об'єктивно відтворює історичні реалії ранньомодерного часу. Ґрунтовний аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою роботи дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження належним чином відображені у дисертації.

Дисертаційна праця є завершеним науковим дослідженням. За актуальністю і рівнем розкриття поставлених проблем, обсягом, змістом, обґрунтованістю винесених на захист наукових положень, науковою новизною та практичним значенням одержаних результатів відповідає вимогам у відповідності з пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою КМУ від 06. 03. 2019 р.

№167. Дисертація є завершеним дослідженням, відповідає профілю спеціалізованої вченої ради, а її авторка, *Амеліна Оксана Сергіївна*, заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Інститут історії України
Національної Академії наук України,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник

Т. В. Чухліб

